

"אלו ז' ימים וד' נהרות שפקיפון את ארץ ישראל"

(בבא בתרא עד, ב)

התלמוד הבבלי אומר (בבא בתרא עד, ב):

אמר ר' יוחנן: מהו דכתיב "פי-הוא, על-ימים; וְעַל-נְהָרוֹת, וְכוּנְנָה"? (תהילים כד 2) אלו ז' ימים וד' נהרות שפקיפון את ארץ ישראל, ואלו הן ז' ימים. ימה של טבריה, ימה של סדום, ימה של חילת, ימה של חילתא, ימה של סבכי וימה אספמיה ויס הגדול. ואלו הן ד' נהרות: ירדן, ירמוך, קריפיון ופיגה.

בתלמוד הירושלמי (ירושלמי, כלאיים ט, ד) הנוסח שונה במקצת, שם נכתב:

שבעה ימים סובבים לארץ ישראל: ימא רבא, ימא דטבריא, ימא דספן, ימא דמלחא, ימא דחולתא, ימא דשליית, ימא דאספמיה.

שאלת הירושלמי: "והא ימא דחמין" (ויש עוד ים הנקרא חמין), תשובת הגמרא: "דיקלטיינוס הקוה נהרות ועשאו", ולכן הוא ים (אגם) מלאכותי ולא נמנה על השבעה. אזכור דומה נמצא גם בילקוט שמעוני לתהילים כד.

הזיהוי של ימים אלה בימינו הוא:

תלמוד בבלי	תלמוד ירושלמי	גרסת ילקוט שמעוני	השם כיום
ימה של טבריה	ימא דטבריא	ימה של טבריה	הכינרת
ימה של סדום	ימא דמלחא	ימה של סדום	ים המלח
ימה של חילת	ימא דשלייתי	ימה של חילת	מפרץ אילת (חילת=שליית=אילת)
ימה של חילתא	ימה דחולתא	ימה של פמיאס	ברכת רם
ימה של סיבכי	ימא דסמכן	ימה של סבכי	ימת החולה
ימה של אספמיה	ימא דאפמיא	ימה של עכו	*
הים הגדול	ימא רבא	הים הגדול	הים התיכון

* וימא אספמיה – טעות סופר שהרי אספמיה מהלך י"ב חדש מארץ ישראל (שווארץ, 1865).

"ימא דאמפיה" – {ירושלמי} ים זה סמוך לעיר הנקראת אמפיה ועד היום צפונית לעיר זו ישנו עמק קטן הנקרא "באכערעא" – ים קטן. כיום אין בו מים, אך בימי קדם היו בו מים רבים (שווארץ, 1865).

על זיהוי שבעת הימים כותב שטרן (תשס"ט). באשר לשמות ה"ימים" הידועים פחות, אביא כאן מדבריו: ימה של חילתא = ברכת רם, "מדברי בעל אדמת הקודש יוצא שהכוונה לברכת רם הנמצא שמונה ק"מ מהבאניס". ימה של חילת = ים אילת, "בתבואות הארץ (עמוד נה) ביאר שהכוונה על ים אילת".

נראה לי כי את גרסת הילקוט שמעוני לקיומו של "ימה של עכו" נוסף לים הגדול אפשר להסביר שהמחבר ראה את מפרץ חיפה כיחידת ים עצמאית, שכן משטר הגלים בה שונה

"נשאו נהרות קולם": סוגיות בהידרולוגיה תלמודית

משאר הים הגדול. ראייה זו חשובה לדיון בתיחומה של ארץ ישראל, שכן הים הגדול הוא גבולה של ישראל במערב וימה של עכו היא תיחומה בצפון מערב. לדיון זה חשובה השאלה ששואל הירושלמי על "ים חמץ", שכן אם הוא משתייך לשבעת הימים התוחמים את ארץ ישראל, הרי תחום הארץ הוא עד לצפון בסוריה, שם נמצאת ימת חומס. אך כמו שאומר התלמוד הירושלמי, ימת חומס היא ימה מלאכותית שנוצרה עקב בניית סכר על נהר האורונטוס. הסכר נבנה בשנת 284 לספירה בידי המושל הרומי דיקלטינוס (Diocletian), הוא המוזכר בירושלמי) ששלט בשנים 284-305 לספירה.

להלן תיאור ארבעת הנהרות כפי שמופיע בספר "תבואות הארץ" של יהוסף שווארץ (1865).

הירדן

הירדן נקרא כן על שם שיוורד פדן (בכורות דף נה א) פפערת פפוס (עיין פקופו) לדרום עיר באניאס בערך שעה אחת. הערביים קוראים אותו עד ים כינרת "אל אורדאן", לדרום ים כינרת קוראים "אלשריאן" או "שארואת". בצאתו פפעה הנזכרת הוא קטן פאוד ואחר כך יתערב עמו נחל דן שיוצא בערך שעה אחת וצפונית מזרחית לעיר באניאס.

גם נחל חספא (חצבני) שקוראין בלשון ערב קורעוני והוא הגדול מכולם. ושלשה אלה פתחברים ומתערבים ונקראים בכלל ירדן, ונכנס בים סופכי (החולה) נזכר לעיל וכל מה שיוורד דרומה יתרחב ויתגדל. לדרום ים סופכי רחבו בערך 20 פסיעות, לדרום ים כינרת בערך 80, סמוך לירחו 90, בשפת ים המלח 200 ולפעמים 300. וערך עמקו: לדרום ים כינרת 6 או 7 רגל, סמוך לירחו ועל שפת ים המלח 5 או 6 אמות, וכל זה בימות הגשמים (דה"א יב 16 וכן יהושע ג 15) אכן בימות החמה יתמעט פאוד עד 3 רגל עמקו. ויורד בפתיחות גדולה, ובפחוז ירחו מוכרחים היורדים לטבול ולרחץ בו לקשר בחבלים זה לזה כדי שלא ישטפם, וכל מי שאינו קשור ישטף אף שיוודע לשוט, כל כך נחל שוטף הוא. מימיו קלים וטובים לשתות.

הירמוך

נקרא בלשון ערב "יורעוק" גם "שרואת אלפאנדהור" גם "ואדו פצריב" לפי שיוצא אצל מבצר פצריב בהרי גולן (עיין פקופו) ויורד לפחוז "אמחויס" הוא גדר (עיין פקופו) ולדרום ים כינרת בערך שעה וחצי נופל בירדן. בתחום הירדן כשיוצא פהרים כבר נתרחב עד 30 פסיעות אכן עד מישור ההוא הוא קטן ונמוך.

הנהרות קריביון ופיגה הם אפנה ופרפר המוזכרים במקרא (מל"ב ה 12) "הלא טוב אבנה [אפנה] ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל" (איור 55).

איור 55: הדמיית לוויין שבה מצוינים נהרות אמנה ופרפר, וכן אגם חומס (חמץ בלשון הירושלמי) (מפת הרקע: google earth)

קרימיון ופיגה (אמנה ופרפר)

בפסכת בתרא שזכרתי בתחילת הפרק נזכר בנהרות ארץ ישראל קרפיון ופיגה, וכן בפסכת פרה פרק ח' פשנה י' וכתב הערוך שהם אמנה ופרפר וכן הדבר כאשר אבאר. והנה מבאניאס לדמשק בדרך כפר פג'דל (פגדל) על הרים הגבוהים "ג'בל הייש" (עין פקומו) נמצא בעמק בין ההרים הגבוהים אלה כפר אחד הנקרא "בית אלג'יאנא" ולצפון כפר זה בערך תחום שבת עין גדול ופיפיו זכים וטובים מאוד לשתות והוא נקרא בלשון ערב "לבאראדיו" (רוצה לומר הקר) והוא ילך צפונת פזרחית עד דמשק, והוא אמנה. ובימי הקדם היו קוראין אותו "קריזאהאסק" והוא קרפיון הנזכר. וכל יושבי דמשק עבנו קוראים אותו אמנה כי כן מקובל אצלם. וקצתו עובר על פני העיר דמשק ומשקה את סביבותיו וקצתו עובר תוך העיר ויצא משם מזרחה. עד בערך ז' שעות נפל בים הנקרא "בחר פורג. פיגה - פרפר" בדרך דמשק ל"בעל ביק" סמוך לעיר "דיר ענון" (חצר עינן) כפר אחד הנקרא בלשון ערב פיג' (פיגה בג' דגושה) ולצפון הכפר זה פעין אחד הנקרא פיגו על שם הכפר הנזכר והוא ילך דרונית מזרחית גם כן על פני עיר דמשק וסמוך לים "פורג" הנזכר לעיל נפל "הפיגו" לתוך "הבאראדיו" הוא אמנה.

וכל בני עמנו קוראים ל"פיגו" הנזכר פרפר כן מקובל אצלם (בדמשק כותבין בגט דיתבא על נהר אמנה ופרפר והוא "ברדי ופיג").

"נשאו נהרות קולם": סוגיות בהידרולוגיה תלמודית

מקורות

שווארץ, י' (1865). **תבואות הארץ**. לעמברג: J.M. Stand.
שטרן, י"מ (עורך). (תשס"ט). **ספר ארץ חמדה: מקומות ואתרים בארץ ישראל : על פי חז"ל ראשונים ואחרונים**. ירושלים.